

ПСИХОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ АНТИСУСПІЛЬНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті проведено аналіз психологічних закономірностей виникнення та динаміки протиправних установок вчинення злочинів, психологічних особливостей злочинної поведінки особи. Розглянуто психологічні аспекти та особу злочинця — носія певних психологічних особливостей злочинної поведінки.

Зрозуміти будь-яку поведінку, злочинну в тому числі, неможливо без знання психології особистості, психологічних механізмів і мотивів, соціально-психологічних явищ і процесів.

У сфері попередження злочинності значення індивідуальності визначається необхідністю покращення індивідуальної профілактики злочинів, індивідуалізації кримінальних та інших покарань, індивідуального підходу до виправлення злочинців. Тільки враховуючи індивідуальність та неповторність особистості, можна зрозуміти, чому об'єктивно однакові зовнішні впливи викликають різну реакцію у різних людей. Негативні

соціальні впливи, наприклад, можуть призвести до формування антисуспільного спрямування особистості, тільки взаємодіючи з індивідуальними, в першу чергу морально-психологічними особливостями людини, конкретними умовами її життєдіяльності, індивідуального буття.

Без сумніву, знаючи загальні характеристики злочинців, їх особливості та типологічні риси, не можна в той самий час забувати, що в будь-якій сфері практичної діяльності із протидії злочинності - профілактиці, розслідуванні злочинів, розкритті, розгляді кримінальних справ у суді, призначенні кримінального покарання, виправ-

ленні та перевихованні злочинців - співробітник правоохоронного органу завжди має справу з особистістю. Тому у всіх випадках він зобов'язаний мати на увазі індивідуальну неповторність кожного конкретного підозрюваного, звинуваченого, засудженого.

Для практики попередження злочинності, особливо для індивідуальної профілактики і розслідування злочинів є важливим розглянути ті чинники, що «знаходяться» в самій особистості, в її психології, а не в зовнішніх обставинах, оскільки основним об'єктом попереджувальних зусиль є людина.

Таким чином, зв'язок соціальних умов зі злочинною поведінкою носить складний характер, причому завжди соціальні умови проявляються у злочині, переломлюючись через особистість. У певних випадках вони в процесі тривалої специфічної соціальної взаємодії накладають відносно стійкий відбиток на особистість і породжують не окремі злочинні акти, а стійку протиправну орієнтацію, що проявляється в комплексі правопорушень. Така особистість здатна вчиняти злочини навіть при зміні умов, якщо не змінилась вона сама, пристосовуючи в разі необхідності для себе суспільство та переборюючи чи перешкоди, що виникають.

Отже, при дослідженні злочинів виникає необхідність комплексної оцінки взаємозв'язку різних характеристик сфери та особистості злочинця.

Наскільки особа заражена антисуспільними поглядами, яку має соціальну спрямованість, можна з'ясувати лише при розгляді комплексу її потреб, інтересів, мотивів, дій. Такі потреби, на задоволення яких суб'єкт не заслуговує або суспільство в силу рівня розвитку не може їх задовольнити, суб'єктивні інтереси, що протирічать суспільним, сприяють виникненню антисуспільних властивостей особистості.

Таким чином, психологічні проблеми особистості злочинця і злочинної поведінки належать до числа найбільш важливих і в теоретичному, і в практичному аспектах.

Навряд чи можна досягнути цілей покарання і корекції поведінки особистості, якщо не спиратися на дані психологічного характеру.

Необхідною умовою забезпечення кримінального покарання є досудове слідство і притягнення конкретної особи до кримінальної відповідальності. Тут інформація про психологічний стан підозрюваного (звинуваченого) дуже важлива.

Всі особи, які вчинили злочин, відрізняються одна від одної за демографічними, правовими,

психологічними та іншими ознаками - з одного боку, а з іншого - вони з тієї ж причини схожі між собою, утворюють стійкі групи. Тому виникає необхідність класифікації і типології злочинців.

В основу класифікації покладені соціально-демографічні (вік, рід занять та ін.) та правові критерії. Останні включають у себе характер та ступінь тяжкості вчинених злочинів, тривалість злочинної діяльності, повторність вчинення злочинів, об'єкт злочинного посягання, форму вини та ін. Класифікації, що пропонуються криміналістами, як правило, виходять з моральних та психологічних ознак особистості злочинця, ступеня суспільної небезпеки правопорушників.

Для того, щоб правильно вирішити питання класифікації і типології злочинців, що має велике наукове і практичне значення, необхідно визначити принципи методологічні підходи. Перш за все, слід зазначити, що класифікація і типологія - не одне і те саме.

Класифікація є більш низьким рівнем узагальнення, є стійкою групою об'єктів, що досліджуються, за певними ознаками і будується на досить жорстких критеріях груп та підгруп, кожна з яких займає чітко визначене місце. Типологія ж не містить такої жорсткої диференціації.

Класифікація - це система співзалежних понять, класів об'єктів якої-небудь сфери знань або діяльності людини, що використовується як засіб для встановлення зв'язку між цими поняттями або класами об'єктів [1]. Професор Ю. М. Антонян, на нашу думку, цілком правильно вважає, що класифікація сприяє руху науки від емпіричного накопичення знань до її теоретичного осмислення, як правило, за допомогою типологічного аналізу. При класифікації об'єкти завжди розділяються за єдиною основою. Так, в одній і тій самій класифікації не можна ділити частину злочинців за ознаками віку, а частину за повторністю вчинених злочинів.

Крім того, в класифікації повинні бути представлені всі групи об'єктів, що класифікуються, а не лише частина цих об'єктів. Наприклад, класифікація злочинців за ознакою віку не може включати тільки непоанолітніх злочинців та осіб у віці 25-30 років. Класифікація за цією ознакою повинна бути побудована наступним чином: особи до 18 років, від 19 до 25 років, від 26 років до 30 років, від 31 року до 40 років, старше 41 року. Зрозуміло, можуть бути утворені інші класи: особи до 18 років, від 19 до 30 років і т. д.

Типологія - метод наукового пізнання, в основі якого лежить розчленування систем об'єктів та їх груп за допомогою узагальнення, ідеалізо-

ваної моделі або типу [2]. Типологія спирається на виявлення схожості і відмінності об'єктів, які вивчаються, намагається відобразити їх побудову, виявити їх закономірності. В теоретичному відношенні типологія порівняно з класифікацією не потребує відокремлення всіх без винятку типів, які складають частини визначеного об'єкту. Так, серед злочинців можливе виділення і вивчення одного типу.

На нашу думку, найбільш важливою відмінністю класифікації від типології є те, що перша дає опис об'єкту, який вивчається, а друга (поруч з іншими методами) його пояснює, тобто за допомогою типології можна якісніше пізнати його природу, причини, закономірності зародження і розвитку, скласти прогноз. Слід нагадати, що основна функція будь-якої науки - пояснення.

Класифікація злочинців, як вказує В. Н. Кудрявцев, може бути побудована за різними основами, серед яких слід виділити дві великі групи: соціологічні, в тому числі соціально-демографічні, і правові. До перших з них належать: стать, вік, рівень освіти, рівень матеріального забезпечення, соціальне положення, наявність сім'ї, соціальне походження, зайнятість, рід занять, наявність спеціальності, місце проживання. До правових: характер, ступінь тяжкості вчинених злочинів, вчинення злочину вперше або повторно, в групі або одноособово, тривалість злочинної діяльності, об'єкт злочинного посягання, форма вини.

За названими класифікаційними основами можуть бути виділені і окремі типи, наприклад, неповнолітні злочинці, жінки-злочинці та ін. В цілому ж типологія представляє собою розчленоване ціле на окремі групи за найбільш важливими, суттєвими ознаками. Якраз типологія дає можливість відкрити природу, причини, закономірності злочинної поведінки, створити основи його прогнозування.

Злочинці, на відміну від незлочинців, гірше усвідомили вимоги правових та моральних норм, які не здійснюють на них суттєвого впливу. Такі люди дуже часто не розуміють, чого від них вимагає суспільство. Можна припустити, що це пов'язано з нетрадиційністю їх сприйняття. В результаті людина не може зрозуміти, чого від неї чекають і чому вона не повинна вчиняти ту або іншу дію. Причому, слід відмітити, оскільки нормативний контроль поведінки порушений, оцінка ситуації здійснюється не з позиції соціальних вимог, а виходячи з особистих переживань, проблем, зацікавленень та інстинктів.

Можливий і інший варіант порушення соціальної адаптації, який називається відсутністю

мотивування к дотриманню соціальних вимог [4]. В цьому випадку людина розуміє, чого від неї вимагає довілля, але не бажає ці вимоги виконувати. Це породжується відчуженням особистості від суспільства і його цінностей, великим впливом на неї маленьких соціальних груп (сім'ї, трудових колективів та ін.). У таких людей погана соціальна адаптація. Тому у них виникають немалі складнощі при спробах адаптуватись в тих самих малих групах.

Безумовно, негативні психологічні особливості особистості функціонують у рамках індивідуального буття, на базі особистого життєвого досвіду, а також біологічно зумовлених особливостей. Однак більшість особливостей, рівно як і психологічні риси, носять ніби нейтральний характер і в залежності від умов життя та виховання наповнюються тим або іншим змістом, тобто набирають соціально корисного або анти-суспільного значення.

Кримінологічне вивчення особистості злочинця здійснюється головним чином для виявлення та оцінки тих її якостей та рис, які породжують злочинну поведінку, з метою її профілактики. В цьому проявляється тісніша єдність трьох вузлів кримінологічних проблем, на які вказує Ю. М. Антонян: особистості злочинця, причин та механізмів злочинної поведінки, профілактики злочинів. При цьому, на нашу думку, особистість злочинця є центральною в тому значенні, що її кримінологічні особливості первинні, оскільки виступають джерелом, суб'єктивною причиною злочинних дій, а тому якраз вони, а не дії або поведінка повинні бути об'єктом профілактичних зусиль. Те, що ці внутрішні особливості можуть призвести до вчинення злочину, складає сутність суспільної небезпеки особистості злочинця, а сама злочинна поведінка - вихідне з них. Якщо говорити про цілеспрямовану корекцію поведінки, то її можливо змінити, якщо вказані особливості залишаться колишніми.

У злочинцеві неприпустимо бачити лише носія соціального зла, а завжди - особистість з її неповторністю, з її складностями, тільки нею прожите життя, яким би неправильним воно не було. Кожна людина (без винятку) цікава, і кожному потрібно зрозуміти, зрозуміти умови її існування, який би жахливий злочин вона не вчинила. Це потрібно зовсім не для того, щоб виправдати злочинця, а для того, щоб пояснити його дії, і з урахуванням цього приймати відповідні рішення по справі, призначити справедливе покарання, ефективно виправляти засудженого, завжди проявляючи гуманність.

Особистість злочинця відрізняється від осо-

бистості взагалі не відсутністю або наявністю яких-небудь компонентів своєї статистичної структури, а перш за все змістом, спрямованістю визначених компонентів цієї структури.

Я. Ю. Кандратьєв вказує на такі етапи формування антисуспільної поведінки на тлі соціальної дійсності:

- 1) формування особистості з антисуспільною спрямованістю;
- 2) мотивація антисуспільного вчинку;
- 3) прийняття конкретного рішення про його здійснення;
- 4) реалізація цього рішення, включаючи сам вчинок та настання його наслідків.

Без сумніву, наведена схема досить умовна. Так, етап прийняття рішення може бути зовсім відсутнім (злочин з необережності), тривати протягом декількох секунд (злочин у стані афекту) чи формуватися роками. Перша ланка - формування особистості з антисуспільною спрямованістю - також має різний термін. Суб'єкт може бути більш чи менш активним, причому на останньому етапі він стає найбільш активно діючим на початку: впливає на соціальну дійсність у негативному напрямі, що викликає відповідні соціальні санкції (засудження, інші міри покарання, моральний осуд тощо).

Антисуспільна спрямованість формується протягом досить тривалого часу, мотивація і прийняття рішення потребує кількох днів чи годин, реалізація рішення може відбутися протягом секунд або хвилин. Усі структурні компоненти особистості так чи інакше впливають на процес формування злочинної поведінки.

Однією з конкретних проблем вивчення особистості злочинця є проблема співвідношення соціального та біологічного. Ця проблема має наукове, практичне, правове значення. Від її вирішення залежить пояснення причин злочинності

та визначення головних напрямків боротьби з нею.

Вивчення питання про співвідношення соціального та біологічного в особистості злочинця вимагає багатостороннього підходу з використанням досягнень філософії, соціології, психології, біології, кримінології та інших наук. Соціальний характер життєдіяльності людини - відмінна риса. Це не означає ігнорування біологічних факторів, однак вони можуть носити лише характер умови, яка сприяє злочинній поведінці.

При розгляді такої складної проблеми, як співвідношення соціального та біологічного в особистості злочинця, необхідно мати на увазі, оскільки мова йде про особистість, про роль цих фактів можна говорити лише на особистісному, психологічному рівні. Особистість, її психіка є, образно кажучи, ареною, на якій відбувається взаємодія соціальних та біологічних факторів. Поза нею їх співвідношення зрозуміти неможливо. Тому науковий аналіз зазначеної проблеми може бути позитивним лише в тому випадку, якщо розглядати дії цих факторів в структурі особистості, оскільки людська поведінка залежить від того, на якій особистісній основі вони функціонують. Інтенсивність прояву соціальних та біологічних обставин залежить від того, яка сама особистість. Однак і тут маєтеся на увазі особистість, тобто суб'єкт і об'єкт суспільних відносин, соціальна якість людини, сформована вихованням, сферою.

Таким чином, і соціальні, і біологічні чинники репрезентовані, представлені в психіці людини. Тому і виникає необхідність їх пізнання та кримінологічної оцінки якраз на психологічному рівні. Взагалі слід зазначити, що ігнорування особистості злочинця, по суті, означає відмову у визнанні злочинця особистістю.

1. Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступления и наказания.- М.- 2000.
2. Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е. Криминология - 3-е изд., перераб. и доп.- М., 2004.
3. Кандратьева Я. Ю. Юридична психологія.- К.- 2002.

4. Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступника и расследование преступлений.- М., 1996.
5. Антонян Ю. М. Психология убийства.- М.: Изд-во «Юристъ», 1997.

О. Гайович

PSYCHOLOGICAL FORMATION OF ANTISOCIAL DIRECTION TO PERSONALITY

It is done the analysis of psychological regularities this article, the appearance and dynamic of illegal statements in committing crimes and the psychological peculiarities of criminal's behaviour. We examined the psychological aspects and the personality of a criminal, who is the carrier of the definite psychological peculiarities in his behaviour.